

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2022. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.45>

УДК 330.3

*К. В. Халимоник,
студентка кафедри економічної кібернетики,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-9097>*

*І. Д. Фартушний,
к. ф.-м. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1595-9495>*

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПРОБЛЕМУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

*K. Khalymonyk,
Student of the Department of Economic Cybernetics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute"
I. Fartushnyi,
PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Economic Cybernetics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute"*

THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW ON THE PROBLEM OF SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

У статті розглянуто проблему тіньової економіки в Україні. Подано визначення явища «тіньова економіка» згідно чинного законодавства. Розглянуто стан тіньової частки економіки протягом 2010-2021 років. Згідно наявних даних виявлено основні періоди сплеску тінізації економіки – 2014 та 2020 роки. Початок воєнного вторгнення Росією на територію Донецької та Луганської областей, а також анексія півострова Крим спричинила кризову ситуацію, що сприяла збільшенню тіньового сектору економіки, оскільки Україна втратила вагомий частку інфраструктури та виробництва, значна кількість людей вимушено стали переселенцями, втратили робочі місця та домівки. Наступною кризовою ситуацією стала криза COVID-19 у 20-му році, жорсткий локдаун та обмеження в роботі значної частки економічної діяльності також посприяло тінізації економіки. Проаналізувавши вплив на економічний стан зазначених вище подій та поточну ситуацію в країні, було висунуто припущення як воєнний стан вплине на економічне становище. Розвиваючи дане дослідження надалі, планується моделювання детінізації економіки в умовах повоєнного відновлення.

The article examines the problem of the shadow economy in Ukraine. According to the current legislation, the definition of the phenomenon of "shadow economy" is given. The state of the shadow share of the economy during 2010-2021 was considered based on the diagram of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. According to the available data, the main periods of the surge in shadowing of the economy were identified - 2014 and 2020. The beginning of Russia's military invasion of the territory of Donetsk and Luhansk regions, as well as the annexation of the Crimea Peninsula, caused a crisis that contributed to the increase of the shadow sector of the economy, as Ukraine lost a significant share of infrastructure and production, a considerable number of people were forcibly displaced, lost their jobs and homes. It should be noted that the presence of uncontrolled territories, territories with an uncertain status at the global level, and annexed territories contributes to the prosperity of

the shadow economy, creating a springboard for smuggling and corruption schemes. The next crisis was the COVID-19 crisis in the 20th year, a strict lockdown, and restrictions on the work of a significant share of economic activity also contributed to the shadowing of the economy. Critical situations of the state scale have a negative impact on the economic well-being of the population, and the ways to overcome negative economic consequences confuse individuals to act "in the shadows". Despite the obvious negative effect on the country's economy, the shadow part of the economy during the crisis saved the population from impoverishment and functioned as a "safety cushion" for the official sector of the economy. Having analyzed the impact on the economic state of the above events and the current situation in the country, which developed during the six months of the full-scale invasion, it was suggested how martial law will affect the economic situation. Developing this research in the future is planned to model the processes of unshadowing the economy of Ukraine in the conditions of post-war recovery.

Ключові слова: *тіньова економіка, тіньовий сектор економіки, детінізація економіки, економіка воєнного стану, кризові стани економіки.*

Keywords: *shadow economy, shadow sector of the economy, unshadowing of the economy, economy of martial law, crisis states of the economy.*

Постановка проблеми. За роки існування незалежної України проблема тіньової економіки гостро стоїть перешкодою на шляху до розвитку. Лише за офіційними підрахунками «в тіні» задіяно близько 31% від обсягів ВВП країни за 2021 рік, з 2010 року цей % варіюється від 28% до 36%. Тоді як в розвинених країнах на кшталт США, Швейцарії та Канади він коливається в межах від 7,8% до 13%. Неофіційні підрахунки та іноземні економісти припускають, що справжній рівень прихованої економіки в Україні може сягати від 40% до 60% від офіційного обсягу ВВП, що є нищівним показником для економіки. Відсутність оподаткування таких

великих об'ємів економічного сектору сприяє поглибленню проблеми класового розшарування в країні, де дуже малий відсоток населення має наддоходи, розмивається поняття середнього класу та кількості людей, що живуть за межею бідності та на її грані дуже високий. Держава не може належним чином забезпечувати функціонування економіки, якщо її третина (якщо не половина) діє в тіні. В умовах воєнного стану тінізація економіки є неприпустимою, оскільки керівництво країни та її населення мають спільну мету – перемога над агресором та подальше відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних причин процвітання тіньової економіки можна виділити високий рівень корупції, недосконале законодавство та недосконалість судової системи (як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї), нерівномірне оподаткування учасників економічної діяльності, низький захист прав інтелектуальної власності та власності загалом. Тіньова економіка здійснюється поза законом, унеможливорює державне оподаткування та регулювання, як наслідок створює проблему дестабілізації розвитку суспільства та економічних процесів держави. Дослідження цих небезпечних соціально-економічних процесів проводиться у З. Варналія [1], О.Кувшинової [2], І. Мазур [3], В. Мандибури [4], С. Мочерного [5], Ю. Харазішвілі [6]. Різні теоретичні аспекти проблеми тіньової економіки, зокрема в контексті причинності тінізаційних процесів, вивчали зарубіжні учені Е. де Сото [7], П. Гутманн, В. Танзі, Ф. Шнайдер та інші

Постановка завдання. Метою статті узагальнення теоретико-методичних аспектів тіньової економіки, дослідження стану тіньової економіки в умовах воєнного стану та систематизація можливих шляхів подолання явища тіньової економіки для прискорення повоєнного відновлення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно закону України Про затвердження Методики розрахунку обсягів тіньової економіки [8], тіньова економіка має кілька визначень – незаконне виробництво, що

включає в себе виробництво законних товарів чи послуг, на які виробники не мають дозволу, а також виробництво чи надання послуг заборонених чинним законодавством; приховане виробництво легальної діяльності, але приховані від держави з метою несплати податків чи недотримання певних норм чи уникнення статистичної звітності; неформальний сектор, що базується на родинних зв'язках або має характерний низький рівень структури.

Розглянемо ситуацію, що склалась в тіньовому секторі економіки впродовж останніх 10 років в Україні (Рис.1).

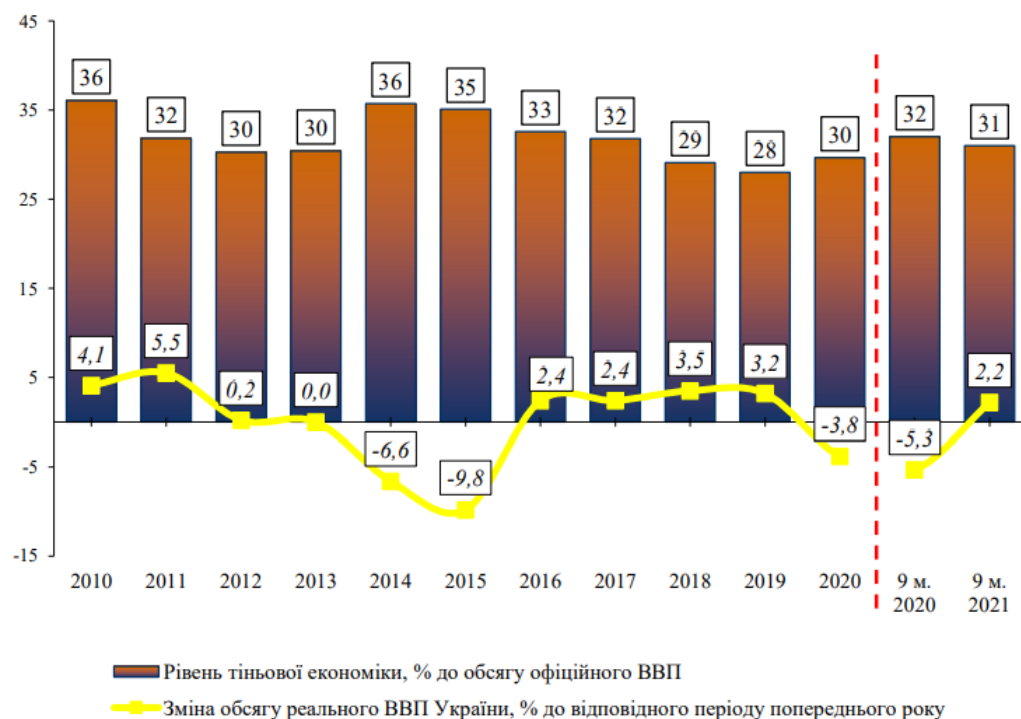

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) *

* Джерело: [8]

Згідно досліджень Міністерства Економіки [9], в період з 2010 по 2021 рік спостерігаються два значних «скачки» у тіньовій економіці. З рисунку 1 бачимо, що збільшення обсягів тінізації економіки відбулось в 2014 та 2020 роках. Очевидним буде припущення, що існує кореляція між кризовими ситуаціями державного рівня та збільшенням частки тіньової економіки. У 2014 році початок бойових дій на Сході країни, анексія Кримського півострову розв'язали плацдарм для процвітання корупційних схем,

контрабанди та спекуляцій на основі збройного конфлікту. В 2020 році негативних наслідків економіці завдала криза, пов'язана з епідемією COVID-19, локдаун завдав значної шкоди малому та середньому бізнесу, від березня 2020 року до червня 2020 року (період найжорсткішого локдауну в Україні) рівень безробіття зріс від 349 тис. до 517 тис. осіб лише за офіційними даними.

2014 рік став першим серйозним «струсом» для української економіки, через початок бойових дій внутрішньо переміщеними особами вимушені, згідно даних Агентства ООН у справах біженців, були стати більше 275 тис. осіб, яким держава забезпечила пільги в навчанні, пошуку житла. Також слід зауважити, що досить велика частка людей втратила роботу через вимушене переміщення та закриття таких підприємств як Алчевський металургійний комбінат, Донецький металопрокатний завод, Донецький електрометалургійний завод, Стахановський феросплавний завод, Кримський Содовий завод. Зі 150 вугільних шахт 115 розміщено на тимчасово окупованих територіях. Великий стрес для переселенців, буквальна втрата всього нажитого в попередні роки, сприяло швидкому пошуку роботи, в якому часто ігнорувався факт легальності та прозорості заробітку. Утворення неконтрольованих території сприяють розвитку контрабанди, хабарництва та незаконних махінації на кшталт того, що наразі розглядаються в вугільній справі Медведчука-Порошенка, належне розслідування яких унеможливило наявність військових дій та відсутність державного регулювання на територіях. Тобто проблема тінізації економіки в умовах військової агресії зростає і просочується на усі рівні суспільства від робочого класу до державного управління.

Другим потрясіння для української економіки, як і для світу в цілому, стала коронавірусна криза 2020 року. Серйозні обмеження сектору надання послуг та обмеження виробничої активності загалом на початку локдауну потягнуло за собою збільшення рівня безробіття та серйозні збитки для багатьох видів економічної діяльності. Ускладнення економічної діяльності

в умовах протиепідемічних заходів, призвело до природного бажання суб'єктів господарювання вберегти свої доходи та бізнес в цілому, що спричинило черговий сплеск тінізації економіки. Найбільше частка тіньового сектору зросла у наступних видах економічної діяльності: 1. "Операції з нерухомим майном" (на 17 в. п., до 41% від валової доданої вартості у ВЕД). 2. "Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність" (на 14 в. п., до 48%). 3. У добувній промисловості і розробленні кар'єрів (на 9 в. п., до 41%). Водночас у фінансовій і страховій діяльності зафіксована тенденція до скорочення тінізації - на 4 в. п., до 23% від обсягу валової доданої вартості у ВЕД. Криза COVID-19

З огляду попереднього досвіду кризових ситуації для економіки України, логічно припустити, що повномасштабне вторгнення сприятиме черговому сплеску тінізації. Падіння ВВП, величезні витрати державного бюджету на утримання армії, руйнування підприємств, складів та інфраструктури внаслідок ворожих атак, втрата робочих місць громадянами, станом на вересень 2022 6 млн українців є внутрішньо переміщеними особами, а 7 млн (за найменшою оцінкою) – перебувають поза межами України, останні сприяють вивезенню валютних запасів закордон – зазначені фактори негативно впливають на економічну ситуацію в країні. Підрив економічного становища та інфляція змушують громадян шукати шляхи до виживання, економії, обходу податкової системи, корупції. За словами кандидата економічних наук, директора Інституту еволюційної економіки Ігора Макаренко на червень 2022 року рівень тіньової економіки в Україні зріз близько до 50% і в умовах військової агресії утримувати цей показник майже неможливо, бо це питання виживання народу. В даному випадку тіньова економіка слугує «подушкою безпеки» для українців, тіньова праця – зменшує навантаження на державу хоча б в розрізі виплати грошової допомоги переміщеним та безробітним.

Висновки. Питання тіньової економіки є на часі протягом всього існування України, проте за кризових ситуацій воно постає гостріше,

оскільки постає питання економічного виживання населення. В умовах воєнних дій детінізація економіки не є першочерговим питанням, оскільки як би там не було в громадян є кошти для існування і держава заощаджує на дотаціях. Наразі основною задачею для громадян та держави є припинення бойових дій та відстоювання суверенних кордонів України. В умовах повоєнного відновлення необхідно створити сприятливі умови для детінізації економіки. В першу чергу мова йде про створення інформаційного поля для громадян про необхідність «білої» діяльності та налагодження довірливих відносин між державою та громадянами, необхідно переглянути політику оподаткування «зважаючи» розмір податків до розмірів бізнесу, підтримка малого та середнього бізнесу, наголошення на європейських цінностях, до яких прагне Україна, подолання корупції на мікро- та макрорівнях, створення робочих місць з конкурентними заробітними платами для детінізації зайнятості, зосередитись на використанні внутрішнього продукту, мінімізувати імпорт та посилити експорт. В перспективі подальших досліджень планується розглянути моделі детінізації економіки України в умовах повоєнного відновлення.

Література

1. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с
2. Кувшинова О. Четверть глобального ВВП. Ненаблюдаемая экономика в современном мире. URL: <https://www.inliberty.ru/article/escape-shadow/> (дата звернення: вересень 2022).
3. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки. *Економіка України*. 2005. № 8. С. 68–75.
4. Мандибура В. О. Тіньова економіка України як об'єкт спеціального наукового дослідження. Київ, 1998. 118 с.
5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / Ред. кол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

6. Ю. М. Харазішвілі. Проблеми тіньової економіки, детінізації, середньої та мінімальної заробітної плати. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Економічні науки. - 2017. №12(2). С. 164-172.
7. Ернандо де Сото. Інший шлях: Невидима революція в третьому світі. Москва: Catallaxy, 1995.
8. Про затвердження Методики розрахунку обсягів тіньової економіки: Наказ від 18.02.2009 №222 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text> (дата звернення: вересень 2022)
9. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування: Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2021 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: вересень 2022).

References

1. Varnaliya, Z. S. (2009), *Ekonomichna bezpeka: navch. posib.* [Economic security: education. manual], Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Kuvshinova, O. (2018), "A quarter of global GDP. The unobservable economy in the modern world", available at: <https://www.inliberty.ru/article/escape-shadow/> (Accessed September 2022).
3. Mazur, I. (2005), "Corruption as an institution of the shadow economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol.8, pp. 68–75.
4. Mandybura V. O. (1998), *Tin'ova ekonomika Ukrainy iak ob'iekt spetsial'noho naukovooho doslidzhennia* [Shadow economy of Ukraine as an object of special scientific research], Kyiv, Ukraine.

5. Mocherny, S. V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia: u tr'okh tomakh* [Economic encyclopedia: in three volumes], Akademiya, Kyiv, Ukraine.
6. Kharazishvili, Yu. M. (2017), “Problems of the shadow economy, detinization, average and minimum wages”, *Visnyk Kam'ianets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky*, vol. 12(2), pp. 164-172.
7. de Soto, H. (1995), *Inshyj shliakh: Nevydyma revoliutsiia v tret'omu sviti* [Another Way: The Invisible Revolution in the Third World: Exploring the Illegal Economy in Peru], Catallaxy, Moscow, Russia.
8. Ministry of Economy of Ukraine (2009), “About the approval of the Methodology for calculating the volume of the shadow economy”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text> (Accessed September 2022)
9. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), “Department of Strategic Planning and Macroeconomic Forecasting: General trends of the shadow economy in Ukraine in January-September”, available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (Accessed September 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2022 р.